

ΑΠΘ
ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

*Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και
αντιπαλότητα), όπως παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της
Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του Γυμνασίου*

Ευθυμιάδου Ευτέρπη
Κωστίκας-Τσελεπής Πέτρος
Τσιγάνης Κωνσταντίνος

2015

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

Πίνακας περιεχομένων

1. Εισαγωγή.....	3
2. Κύριο μέρος.....	4
2.1 Γενικά.....	4
2.2 Σχέσεις στοργής και αντιπαλότητας στο εγχειρίδιο της Α' γυμνασίου	6
2.3 Σχέσεις στοργής και αντιπαλότητας στο εγχειρίδιο της Β' γυμνασίου	9
2.4 Σχέσεις στοργής και αντιπαλότητας στο εγχειρίδιο της Γ' γυμνασίου	12
2.5 Η εικόνα του άλλου/ξένου μέσα από τα κείμενα.....	15
3. Συμπεράσματα	16
4. Βιβλιογραφία	17

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

1. Εισαγωγή

Η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας εισήχθη στη μέση εκπαίδευση με το σκεπτικό ότι βασικός σκοπός του σχολείου θα πρέπει να είναι η ολόπλευρη και ισόρροπη ανάπτυξη του ανθρώπου και ότι αυτός ο σκοπός μπορεί να επιτευχθεί μέσα από ένα μάθημα όπως η Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία που προωθεί την αρχαιογνωσία και την ανθρωπογνωσία. Στους ειδικούς σκοπούς¹ του μαθήματος συγκαταλέγεται η ανάδειξη της σημασίας που δόθηκε στον άνθρωπο ως άτομο και ως μέλος ενός οργανωμένου συνόλου, η μελέτη του ως δρώντος ατόμου και πολίτη, καθώς και η εξέταση των διαχρονικών ιδεών και αξιών του ελληνικού πολιτισμού. Προκειμένου να εξυπηρετηθούν αυτοί οι σκοποί επιλέχθηκαν κείμενα με ποικίλη θεματολογία, κοινωνικά, εθνικά, πολιτικά, θρησκευτικά κ.ά. Μία από τις βασικές πτυχές της δράσης του ατόμου αφορά τον θεσμό της οικογένειας και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών. Η οικογένεια αποτελούσε από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα βασικό φορέα κοινωνικοποίησης του ατόμου, ενώ η εξέταση κειμένων που αφορούν τις ενδοοικογενειακές σχέσεις θα μπορούσε να αποτελεί ενδιαφέρον ανάγνωσμα για τους μαθητές του γυμνασίου. Στην εργασία αυτή θα επιχειρηθεί η εξέταση των μικροκειμένων που περιλαμβάνονται στα σχολικά εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και των τριών τάξεων του γυμνασίου και αφορούν τις οικογενειακές σχέσεις στην

¹ **ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟ ΕΝΙΑΙΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ (σς. 80-81):**

1. Ειδικό σκοπό

Με τη διδασκαλία της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας μέσα από τα επιλεγμένα κείμενα από το πρωτότυπο ή τη μετάφραση, επιδιώκεται:

η ανάδειξη της σημασίας του αρχαίου ελληνικού κόσμου, η οποία συμπυκνώνεται: στη σημασία που δόθηκε στον άνθρωπο (ανθρωποκεντρισμός), ως άτομο και ως μέλος ενός οργανωμένου συνόλου, και στη συνακόλουθη ολόπλευρη μελέτη του ανθρώπου (ανθρωπογνωσία) ως δρώντος ατόμου και πολίτη, η κατανόηση του αρχαίου κόσμου,

η επικοινωνία με τα πνευματικά και καλλιτεχνικά επιτεύγματά του και η συνειδητοποίηση της σημασίας των επιτευγμάτων αυτών για την πορεία του πολιτισμού,

η επισήμανση και η αξιολόγηση των διαχρονικών ιδεών και αξιών του ελληνικού πολιτισμού,

η επισήμανση της «ευρωπαϊκής διάστασης» της αρχαιότητας, δηλαδή των επιτευγμάτων της που συνέβαλαν στη θεμελίωση του ευρωπαϊκού πολιτισμού, αλλά, παράλληλα, και η επισήμανση των οφειλών του αρχαίου ελληνικού κόσμου σε άλλους λαούς (κυρίως της Ανατολικής Μεσογείου),

η μελέτη της αρχαίας γλώσσας ως φορέα της πνευματικής δημιουργίας και η συνειδητοποίηση της αφετηρίας και της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας και του εθνικού βίου (με επισήμανση όλων των εξελικτικών φάσεων:

επιδράσεων, μεταβολών, αλλαγών και αναμειξεων) και, επομένως, η ενίσχυση της αυτογνωσίας και η κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων της πολιτισμικής μας ταυτότητας.

Ευθυμιάδου Ευτέρπη
Κωστίκας-Τσελεπής Πέτρος
Τσιγάνης Κωνσταντίνος

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

αρχαιότητα και συγκεκριμένα τις σχέσεις στοργής και αντιπαλότητας μεταξύ γονέων και παιδιών.

2. Κύριο μέρος

2.1 Γενικά

Στα εγχειρίδια και των τριών τάξεων του γυμνασίου εντοπίζουμε πέντε ενότητες που αφορούν τις οικογενειακές σχέσεις, δύο στην Α' γυμνασίου, δύο στη Β' γυμνασίου και μία στη Γ' γυμνασίου. Τα κείμενα αφορούν και τις δύο όψεις των σχέσεων γονιών – παιδιών, δηλαδή στοργή και αντιπαλότητα, ενώ παρουσιάζουν τη σχέση γονέων και παιδιών γενικά ή σε κάποιες περιπτώσεις τη σχέση γιων και πατέρων. Στην Α' γυμνασίου τα επιλεγμένα κείμενα αφορούν τη στάση των γονιών προς τα ανήλικα παιδιά, στη β' γυμνασίου το ένα κείμενο αφορά τη στάση του πατέρα απέναντι στον ανήλικο γιο του και το άλλο τη στάση ενήλικων παιδιών προς τους γονείς τους. Στη γ' γυμνασίου το σχετικό κείμενο της 8^{ης} ενότητας αφορά, επίσης, τη συμπεριφορά ενήλικων παιδιών (γιων) προς τους υπερήλικες γονείς.

Στο παρακάτω διάγραμμα δίνονται οι τίτλοι των κειμένων ανά τάξη, καθώς και οι συγγραφείς τους.

Κείμενα	Παράλληλα κείμενα	θέμα
Α' γυμνασίου		
Η εκπαίδευση των παιδιών στην αρχαία Αθήνα (Πλάτων, <i>Πρωταγόρας</i> 325c-326c, ελεύθερη διασκευή)	Πλούταρχος, <i>Λυκοῦργος</i> 16.4-5 Πλούταρχος, <i>Λυκοῦργος</i> 16.6	
<u>Σχέσεις στοργής (φροντίδα των γονιών για τη μόρφωση των παιδιών τους.</u>	Στη Σπάρτη δε φρόντιζαν οι γονείς, αλλά η πόλη για την εκπαίδευση των παιδιών	

Ευθυμιάδου Ευτέρπη
Κωστίκας-Τσελεπής Πέτρος
Τοιγάνης Κωνσταντίνος

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

<p>Η μεταμόρφωση του Λευκίππου</p> <p>(Άντωνίνος Λιβεράλις, <i>Μεταμορφώσεων Συναγωγή</i> 17, διασκευή)</p>	<p>Παρθένιος, <i>Έρωτικά Παθήματα</i> 15.4</p> <p>Όβιδιος, <i>Μεταμορφώσεις</i> στ. 1091-1102, 1150-1156, 1300-1306 (μτφρ. Α.Σ. Κάσδαγλης)</p>	<p>Σχέσεις αντιπαλότητας</p> <p>(Προτίμηση του πατέρα σε αγόρι)</p>
Β' γυμνασίου		
<p>Πατρική δικαιοσύνη (Αϊλιανός, <i>Ποικίλη Ιστορία</i> 1.34 [διασκευή])</p>	<p>Πλούταρχος, <i>Συναγωγή ιστοριῶν παραλλήλων ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν</i> 308 Β</p>	<p>Σχέσεις αντιπαλότητας</p> <p>Σκληρή τιμωρία του ατίθασου παιδιού/γιου ή του προδότη γιου</p>
<p>Ο σεβασμός προς τους γονείς μέλημα του νόμου (Πλάτων, <i>Νόμοι</i> 881b-e [διασκευή])</p> <p>Σχέσεις αντιπαλότητας</p> <p>Προτεινόμενες ποινές για όσους βιαιοπραγούν εναντίον των γονέων τους</p>	<p>Άποστολος Παῦλος, <i>Ἐπιστολή πρὸς Ἐφεσίους</i> 6.1-4</p> <p>Συμβουλές προς τους γονείς και προς τα παιδιά, ώστε να αναπτυχθούν αρμονικοί οικογενειακοί δεσμοί/σχέσεις στοργής</p>	
Γ' γυμνασίου		
<p>Ένα παράδειγμα σεβασμού προς τους γονείς</p> <p>(Λυκοῦργος, <i>Κατά Λεωκράτους</i> 95-96)</p>	<p>Λιόδωρος Σικελιώτης, <i>Βιβλιοθήκη</i> 7.4.1-4</p>	<p>Σχέσεις στοργής</p> <p>Παράδειγμα προς μίμηση, φροντίδα προς τον ηλικιωμένο πατέρα</p>

Όπως προκύπτει από το παραπάνω διάγραμμα στα εγχειρίδια και των τριών τάξεων του γυμνασίου περιλαμβάνονται κείμενα που καλύπτουν χρονική περίοδο από την κλασική εποχή μέχρι και τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, τη ρωμαϊκή περίοδο. Αναφορικά με τα είδη των κειμένων και τους συγγραφείς τους, παρατηρούμε ότι υπάρχει μεγάλη ποικιλία. Περιλαμβάνονται:

- διηγήσεις μυθικών ιστοριών, όπως αυτές που περιλαμβάνονται στις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου,

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

- διηγήσεις από τη ζωή γνωστών προσωπικοτήτων, όπως αυτές που περιλαμβάνονται στην *Ποικίλη Ιστορία* του Αιλιανού και στη *Συναγωγή ιστοριῶν παραλλήλων ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν* του Πλουτάρχου,
- μικροκείμενο φιλοσοφικό-νομικό, από το έργο του Πλάτωνα *Νόμοι*,
- μικροκείμενο χριστιανικής διδασκαλίας, όπως η *Επιστολή προς Εφεσίους* του Αποστόλου Παύλου,
- μικροκείμενο που προέρχεται από δικανικό λόγο, όπως ο *Κατά Λεωκράτους λόγος* του Λυκούργου.

2.2 Σχέσεις στοργής και αντιπαλότητας στο εγχειρίδιο της Α' γυμνασίου

Στο εγχειρίδιο αρχαίας ελληνικής γλώσσας της Α' γυμνασίου περιλαμβάνονται δύο ενότητες με σχετική θεματολογία. Ήδη από τη δεύτερη ενότητα ο μαθητής έρχεται σε επαφή με κείμενα που αφορούν την εκπαίδευση των παιδιών στην αρχαία Αθήνα. Μαθαίνει ότι οι γονείς εκείνη την εποχή είχαν την ευθύνη για τη μόρφωση των παιδιών τους. Στα παράλληλα κείμενα υπάρχουν αντίστοιχες αναφορές για την εκπαίδευση των παιδιών στην αρχαία Σπάρτη, όπου υπήρχε ένα διαφορετικό πρότυπο διαπαιδαγώγησης. Εκεί, οι γονείς δεν είχαν ευθύνη ή δικαίωμα στην επιλογή της μόρφωσης των παιδιών τους, αφού αυτό ήταν ένα ζήτημα που το αναλάμβανε η πόλη για όλους. Υπήρχε κεντρικός σχεδιασμός και κοινό σύστημα εκπαίδευσης για όλους που παρείχε βασικές γνώσεις στους μαθητές και ανέπτυσε τις δεξιότητές τους, ώστε να γίνουν ετοιμοπόλεμοι και να επιβιώνουν σε δύσκολες καταστάσεις.

Ο μαθητής από το κείμενο αυτής της ενότητας μπορεί να αντλήσει πληροφορίες για τα βασικά μαθήματα που διδάσκονταν τα παιδιά στην αρχαία Αθήνα, αλλά και για τα είδη των δασκάλων. Τα πρώτα χρόνια της ζωής τους τα παιδιά μάθαιναν από τους γονείς, την τροφή και τον παιδαγωγό το σωστό, το άδικο και το αισχρό, λάμβαναν, δηλαδή, ηθική διαπαιδαγώγηση με σκοπό, πάντοτε, το πρότυπο του «καλοῦ κάγαθοῦ» πολίτη, για το οποίο γίνεται λόγος ήδη στο εισαγωγικό σημείωμα της ενότητας. Στη συνέχεια για τις πρώτες γνώσεις οι γονείς φρόντιζαν να το στείλουν σε ειδικούς δασκάλους, σε γραμματιστή,

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

κιθαριστή και παιδοτρίβη. Τα κείμενα προσφέρονται για εξέταση και συζήτηση των δύο διαφορετικών εκπαιδευτικών προτύπων, αθηναϊκού και σπαρτιατικού, και για σύγκριση με τη σημερινή εποχή, όπου υπάρχει και κεντρικός σχεδιασμός της εκπαίδευσης, αλλά και δυνατότητα επιλογής εκ μέρους των γονιών διάφορων εξωσχολικών δραστηριοτήτων για τα παιδιά τους, π.χ. φροντιστήρια ξένων γλωσσών, αθλητικοί σύλλογοι, καλλιτεχνικές δραστηριότητες κ.ά.

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο αναφορικά με τα μικροκείμενα που διδάσκονται στην Α' γυμνασίου είναι ότι παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τη θέση της γυναίκας στην αρχαιότητα, για την οποία μπορούμε να εξαγάγουμε το συμπέρασμα πως είναι υποδεέστερη από την αντίστοιχη του άντρα. Οι γυναίκες περιορίζονται σε δεύτερους ρόλους και μένουν στην αφάνεια. Η μόνη αναφορά στη γυναίκα-μητέρα υπάρχει στο κείμενο της δεύτερης ενότητας στο εγχειρίδιο της α' γυμνασίου, όπου αναφέρεται ότι η μητέρα μαζί με τον πατέρα, την τροφό και τον παιδαγωγό αναλαμβάνουν την ηθική διαπαιδαγώγηση του νηπίου. Παράλληλα, σε εικόνα από αγγείο που συνοδεύει το κείμενο παρουσιάζεται κορασίδα να πηγαίνει στο σχολείο. Αυτές είναι και οι μόνες θετικές αναφορές στο γυναικείο φύλο στα σχετικά κείμενα των εγχειριδίων του γυμνασίου. Όλες οι άλλες περιπτώσεις αφορούν αγόρια/άντρες. Τα ζητήματα αυτά μπορούν να θιγούν στην τάξη και να συζητηθούν με τους μαθητές.

Μάλιστα, ως προς το ζήτημα αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον το μικροκείμενο της 15^{ης} ενότητας, όπου θίγεται το ζήτημα της προτίμησης, ιδιαίτερα του πατέρα, για απόκτηση αρσενικών παιδιών, κάτι που φαίνεται να αποτελεί την κυρίαρχη αντίληψη/επιθυμία στη συγκεκριμένη κοινωνία, αλλά και διαχρονικά, αφού τα κείμενα γράφτηκαν κατά τη ρωμαϊκή εποχή και αναφέρονται σε ελληνικά παραδείγματα πολύ προγενέστερης εποχής. Πρόκειται για τη μεταμόρφωση του Λευκίππου, ο οποίος, σύμφωνα με τον μύθο² παραπάνω γεννήθηκε κορίτσι και χρειάστηκε θεϊκή παρέμβαση, μετά από συνεχείς εκκλήσεις της μητέρας προς τη

² Πβ. Αντωνίνος Λιβεράλις, *Μεταμορφώσεων Συναγωγή 17* (διασκευή), στο ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Α' γυμνασίου*, σ. 114. Αθήνα 2005, ΟΕΔΒ.

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

Λητώ, για να μεταμορφωθεί σε αγόρι και να μη θανατωθεί από τον ίδιο του τον πατέρα. Υπάρχει λοιπόν η φιλόστοργη μητέρα που αγαπά το παιδί ανεξάρτητα από το φύλο του και κάνει ό,τι μπορεί για να το προστατέψει, εξαπατώντας τον «σκληρόκαρδο» πατέρα, για να μη σκοτώσει το κορίτσι. Έτσι, μεταμφιέζει το κορίτσι σε αγόρι και το ανατρέφει σαν αγόρι. Ο μύθος επιχειρεί να αιτιολογήσει την προέλευση της γιορτής που φέρει το όνομα *Εκδύσια*. Στα παράλληλα κείμενα περιλαμβάνονται τρία αποσπάσματα από έναν παρόμοιο μύθο που παραδίδει ο Οβίδιος στις *Μεταμορφώσεις*. Η κατάληξη της φανταστικής αυτής ιστορίας είναι αρκετά διδακτική. Δεν αλλάζουν οι κυρίαρχες κοινωνικές αντιλήψεις, αλλά αλλάζει η πραγματικότητα, αλλάζει η φύση του κοριτσιού που μεταμορφώνεται σε αγόρι, προκειμένου να γίνει αποδεκτό από τον πατέρα.

Τα συγκεκριμένα κείμενα ενδείκνυνται για συζήτηση με τους μαθητές και προβληματισμό. Μπορούν να υπάρξουν αναφορές στη σύγχρονη πραγματικότητα και να οργανωθούν ποικίλες διδακτικές δραστηριότητες. Έτσι, δίνεται η δυνατότητα αναφοράς και σχολιασμού αντιλήψεων που απαντούν στην επαρχία μέχρι τις μέρες μας, αφού υπάρχουν ακόμη περιοχές όπου οι κάτοικοι αναφέρονται στα αγόρια με τη λέξη «παιδί». Σε άλλες περιοχές, όταν γεννούσαν κορίτσι του έδιναν το όνομα «Αγόρα» ή «Αγόρω» ή «Αγορίτσα», προκειμένου το επόμενο παιδί να είναι αγόρι. Επίσης, μπορεί να γίνει αναφορά στο έργο του Παπαδιαμάντη «Φόνισσα», στο οποίο η πρωταγωνίστρια σκότωνε τα μικρά κορίτσια, ώστε να μην ταλαιπωρούνται από τη γυναικεία φύση τους³. Επιπρόσθετα, υπάρχουν αναφορές, ακόμη και σε παλιές ελληνικές ταινίες από τις οποίες θα μπορούσαν να προβληθούν αποσπάσματα, για τη χρήση ειδικών βοτάνων από γυναίκες, τα λεγόμενα «σερνικοβότανα», ώστε να αποκτήσουν αρσενικό παιδί. Επιπλέον, μπορεί να συσχετιστεί η ιστορία του κοριτσιού που ντύνεται αγόρι για να μη θανατωθεί με την αντίστροφη πρακτική που ακολουθούσαν κατά τα χρόνια της οθωμανικής κατάκτησης και του παιδομαζώματος να ντύνουν τα αγόρια σαν κορίτσια, για να αποφύγουν τη στρατολόγησή τους. Ακόμη, μπορεί να γίνει αναφορά σε άλλες χώρες, όπου είτε λόγω θρησκείας είτε λόγω αυστηρού ελέγχου στις

³ Πβ. ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Α' γυμνασίου Βιβλίο Εκπαιδευτικού*, σ. 85. Αθήνα 2005, ΟΕΔΒ.

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

γεννήσεις (π.χ. Κίνα, μουσουλμανικές χώρες), οι γονείς προτιμούν και επιδιώκουν την απόκτηση αρσενικού παιδιού.

Παράλληλα, αξιοποιώντας και τα ερμηνευτικά σχόλια που συνοδεύουν το κείμενο, μπορεί να γίνει προσπάθεια δραματοποίησης/αναπαράστασης της εορτής των Εκδυσίων από ομάδα μαθητών. Ακόμη, το κείμενο προσφέρεται και για ποικίλες δραστηριότητες δραματοποίησης σε ομάδες, όπως π.χ.

- Οι προσευχές της μητέρας του κοριτσιού (Λεύκιππου) στη Λητώ.
- Οι γονείς συζητούν για το παιδί που πρόκειται να γεννηθεί.
- Η οικογένεια του Λεύκιππου στον ψυχολόγο.
- Η μητέρα του Λεύκιππου αγωνιά για την τύχη της κόρης της, καταστρώνει το σχέδιο της παραπλάνησης του συζύγου της και το θέτει σε εφαρμογή.

2.3 Σχέσεις στοργής και αντιπαλότητας στο εγχειρίδιο της Β' γυμνασίου

Στο εγχειρίδιο της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας της Β' Γυμνασίου συναντάμε δυο ενότητες που αφορούν τις οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα. Στην 1^η ενότητα το κείμενο προέρχεται από το έργο του Κλαύδιου Αιλιανού «Ποικίλη Ίστορία», έχει ως θέμα την πατρική δικαιοσύνη και την προσπάθεια δραστικής αντιμετώπισης της απειθαρχίας ενός νεαρού από τον ίδιο τον πατέρα του. Τελικά η παρέμβαση του βασιλιά Αρταξέρξη σώζει το νεαρό από τη θανατική ποινή και παράλληλα ανταμείβει τη δικαιοσύνη του πατέρα. Στην 11^η ενότητα το κείμενο προέρχεται από τους «Νόμους» του Πλάτωνα και έχει ως θέμα τις ποινές που πρέπει να επιβάλλονται αφενός σε όσους βιαιοπραγούν εναντίον των γονιών τους, αφετέρου σε όσους είναι αυτόπτες μάρτυρες σε παρόμοια περιστατικά βίας αλλά αδιαφορούν. Συγχρόνως, ο νομοθέτης προβλέπει με ειδικές διατάξεις την ανταμοιβή όσων βοηθήσουν κάποιον γερνότερο που υφίσταται κακομεταχείριση.

Μέσα από το κείμενο της 1^{ης} ενότητας οι μαθητές μπορούν να συγκρίνουν την απόφαση του Ρακώκη, του πατέρα, να θανατωθεί ο γιός του, με την τελική απόφαση του βασιλιά Αρταξέρξη που επιπλήττει και απειλεί το νεαρό με εκτέλεση αν επαναλάβει την ίδια

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

συμπεριφορά. Η παραδειγματική τιμωρία που προτείνει ο Ρακόκης στους δικαστές αντιμετωπίζει το πρόβλημα ριζικά και μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά για το κοινωνικό σύνολο. Αντιθέτως, η στάση του Αρταξέρξη απέναντι στον κατηγορούμενο παρέχει τη δυνατότητα σωφρονισμού χωρίς να υστερεί σε αποτρεπτική ισχύ για την κοινωνία. Σε αυτό το σημείο οι μαθητές μπορούν να συζητήσουν σε ομάδες σχετικά με την αποτελεσματικότητα της θανατικής ποινής και τους κινδύνους που μπορεί να επιφέρει η εφαρμογή της.⁴

Στο κείμενο της 11^{ης} ενότητας οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν ένα νόμο της ιδανικής πολιτείας, όπως τον αντιλαμβάνονταν ο Πλάτωνας. Η αυστηρή τιμωρία για ενδοοικογενειακές διενέξεις, η ενεργή συμμετοχή των πολιτών στην τήρηση των νόμων αλλά και η επιβράβευση μέσω νόμου της σωστής συμπεριφοράς είναι διατάξεις που δύσκολα θα εφαρμοζόταν σήμερα. Αυτό μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης στην τάξη, σχετικά με το αποτέλεσμα που θα είχε η νομοθετική επιβολή συγκεκριμένης συμπεριφοράς ανάμεσα στα μέλη μιας οικογένειας. Ένα άλλο θέμα που μπορεί να απασχολήσει την τάξη είναι οι διαφορετικές μορφές βίας στον κοινωνικό μας περίγυρο και στις διαπροσωπικές μας σχέσεις, στη στάση που πρέπει να τηρούμε και κυρίως στους τρόπους αντιμετώπισης του φαινομένου.⁵

Όσον αφορά τις λεξιλογικές δραστηριότητες της 1^{ης} ενότητας μπορούμε να εστιάσουμε στις δικανικής προέλευσης φράσεις, που μας δίνουν το πλαίσιο του κειμένου, το οποίο, παρά τον ανεκδοτολογικό του χαρακτήρα, ήταν κατά βάση δικαστικού περιεχομένου. Αντίστοιχα στο κείμενο της 11^{ης} ενότητας παρατηρούμε το λιτό ύφος και την έλλειψη λογοτεχνικών στοιχείων. Το γεγονός αυτό καθώς και η ύπαρξη αρκετών Προστακτικών προσδίδει αυστηρότητα στο απόσπασμα και το κάνει να μοιάζει πολύ με σύγχρονο νομοθετικό κείμενο.⁶

⁴ ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Β' γυμνασίου*. σελ. 20-21.

⁵ ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Β' γυμνασίου*. σελ. 79-80.

⁶ ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Β' γυμνασίου*. σελ. 20, 79.

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

Οι εικόνες που περιλαμβάνει η κάθε ενότητα μπορούν να αποτελέσουν λαβή για συζήτηση στην τάξη. Στην 1^η ενότητα (σελ. 8) συναντάμε το άγαλμα της θεάς Θέμιδος που αποτελούσε προσωποποίηση της ηθικής τάξης και του δικαίου. Επίσης, στη σελίδα 10 βλέπουμε έναν ερυθρόμορφο κύλικα που αναπαριστά ένα αγόρι να παίζει. Με αφορμή αυτές τις δυο εικόνες μπορούμε να συζητήσουμε για το αν κατά τη γνώμη των μαθητών επικράτησε η δικαιοσύνη στην υπόθεση του Ρακώκη και του γιού του και αν πρέπει ένα παιδί να τιμωρηθεί για τα σφάλματά του με μια τιμωρία που αρμόζει περισσότερο σε ενήλικα. Στην ενότητα 11 (σελ. 84) βλέπουμε ένα άγαλμα που αναπαριστά τον Αινεία να έχει στις πλάτες του τον πατέρα του, τον Αγχίση, από το γνωστό επεισόδιο κατά την άλωση της Τροίας. Με αφορμή αυτή την εικόνα μπορούμε να συζητήσουμε το αν ο σεβασμός προς τους γονείς και γενικά στους μεγαλύτερους μπορεί να επιβληθεί με νόμο ή αν πρόκειται για μια εσωτερική ανάγκη που επαφίεται στην ηθική του παιδιού.

Από τα παράλληλα κείμενα που μας δίνει το σχολικό βιβλίο για την 1^η ενότητα συναντάμε ένα απόσπασμα από το έργο του Πλουτάρχου «Συναγωγή ιστοριῶν παραλλήλων ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν» που αναφέρεται στην τιμωρία του στρατηγού Πausανία για προδοσία, στην οποία τιμωρία συμμετείχαν με τη στάση τους οι γονείς του. Στο απόσπασμα αυτό μπορούμε να επικεντρωθούμε τόσο στην αυστηρή τιμωρία του Πausανία, παρόλο που ζήτησε άσυλο σε ναό, όσο και στη στάση των γονέων του που, όπως ο Ρακώκης, μπορούσαν να υπομείνουν την τιμωρία του παιδιού τους υπακούοντας σε αυτή την περίπτωση στους νόμους της πατρίδας. Για την 11^η ενότητα έχουμε στα παράλληλα κείμενα ένα απόσπασμα από την «Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐφεσίους» του ἀπόστολου Παύλου. Στο απόσπασμα ο ἀπόστολος Παῦλος συμβουλεύει τα παιδιά να υπακούν και να σέβονται τους γονείς τους, αλλά και τους γονείς να νουθετούν τα παιδιά αντί να τους φέρονται δεσποτικά. Με αφορμή το απόσπασμα αυτό μπορούμε να συζητήσουμε για τις ενδοοικογενειακές σχέσεις διαχρονικά και σε διαφορετικά πλαίσια, όπως στην αρχαιότητα αλλά και στο χριστιανικό κόσμο.

Ένα άλλο στοιχείο που παρατηρούμε στο κείμενο της ενότητας 1 είναι το γεγονός ότι το περιστατικό που εξιστορεί λαμβάνει χώρα εκτός ελληνικής επικράτειας και από τους πρωταγωνιστές ο μὲν Ρακώκης είναι Μάρδος στην καταγωγή ο δε Αρταξέρξης είναι Πέρσης. Στην ενότητα αυτή μας δίνεται η δυνατότητα να τονίσουμε στην τάξη το ότι η αίσθηση του

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

δικαίου υπάρχει σε όλους τους ανθρώπους και δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο μιας εθνότητας ή ενός πολιτισμού. Αντίστοιχα, στην ενότητα 11 ο νόμος προβλέπει την ύπαρξη μετοίκων στην πόλη αλλά και δούλων, οι οποίοι στην αρχαιότητα ήταν συνήθως μη ελληνικής καταγωγής. Παρατηρούμε ότι ο Πλάτωνας, υπό την επίδραση των θέσεων μερίδας σοφιστών, αντιμετωπίζει τους δούλους ως άτομα που αξίζουν αναγνώρισης όταν επιτελούν μια καλή πράξη και όχι ως αντικείμενα, όπως ίσχυε κατά την εποχή του.⁷

2.4 Σχέσεις στοργής και αντιπαλότητας στο εγχειρίδιο της Γ' γυμνασίου

Ένα παράδειγμα σεβασμού προς τους γονείς

Στην 8^η ενότητα του σχολικού βιβλίου της Γ' γυμνασίου συναντάμε ένα απόσπασμα από τον *Κατά Λεωκράτους* λόγο του Λυκούργου. Ο Λυκούργος, ως γόνος παλιάς Αθηναϊκής οικογένειας, ακολούθησε πιστά τις αρχές που χαρακτήριζαν τους παλαιούς Αθηναίους: προσήλωση στη θρησκεία και τους θεούς της πόλης, λιτότητα στον ιδιωτικό βίο, αμείλικτη στάση απέναντι σ' εκείνον που πρόδιδε την πόλη ή παρέβαινε τους καθιερωμένους ηθικούς και πολιτικούς κανόνες. Ο Λυκούργος διήγε ασκητικό βίο και από εκεί αντλούσε το δικαίωμα να εμφανίζεται συχνά ως διώκτης κάθε παρεκτροπής. Για πολλά χρόνια υπήρξε ένα είδος ανελέητου τιμωρού μέσα στην πόλη των Αθηνών χωρίς να διστάζει να ζητάει την καταδίκη σε θάνατο όσων θεωρούσε ενόχους σύμφωνα με τα δικά του αυστηρά ηθικά και πολιτικά κριτήρια⁸.

Στον *Κατά Λεωκράτους* λόγο, ο οποίος είναι ο μόνος που σώζεται μέχρι σήμερα, ο Λυκούργος κατηγορεί για εσχάτη προδοσία έναν πολίτη ο οποίος κατέφυγε στη Ρόδο μετά

⁷ ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Β' γυμνασίου*. σελ. 80. Τ. J. Saunders, *Plato's later political thought, The Cambridge Companion to Plato*, σελ. 480-481.

⁸ Λυκούργος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Γ2, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1972, σελ. 559-560.

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

την ήττα της Χαιρώνειας και επέστρεψε στην Αθήνα ύστερα από επτά χρόνια με την ελπίδα να παραμείνει στην ανωνυμία. Η αποκάλυψη του προδότη του προσφέρει την αφορμή να ανακαλέσει τα παραδείγματα πατριωτισμού της ελληνικής ιστορίας, που εκκινούν από τα χρόνια των μυθικών ηρώων και φτάνουν έως τα σύγχρονα ιστορικά γεγονότα, όπως ο Μαραθώνας και η Χαιρώνεια, αποσκοπώντας στη διαπαιδαγώγηση της αθηναϊκής κοινωνίας⁹.

Στο απόσπασμα του σχολικού βιβλίου παρουσιάζεται ένας μύθος σχετικά με έναν νέο, ο οποίος είναι παρών στην έκρηξη του ηφαιστείου της Αίτνας στη Σικελία. Ενώ όλοι μέσα στον πανικό τους προσπαθούν να διαφύγουν και να σώσουν τη ζωή τους, αυτός βλέποντας τον πατέρα του εγκλωβισμένο στις φλόγες, τον παίρνει στους ώμους του για να τον σώσει. Με αυτή την αυτοθυσία παγιδεύεται και ο ίδιος, αλλά επειδή το θεϊκό στοιχείο ευνοεί τους ενάρετους, η φωτιά κυλάει γύρω τους και είναι οι μόνοι που σώζονται.

Παρατηρούμε ότι τονίζεται η επιρροή του θεϊκού στοιχείου, της ανώτερης δύναμης, που επεμβαίνει για να προστατεύσει τον πατέρα και τον ευσεβή γιο ενώ αφήνει να χαθούν όλοι οι υπόλοιποι που δε σεβάστηκαν τους γονείς τους. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται μία προσπάθεια να διδαχθεί το κοινό ότι αυτός που τιμά τους γονείς του θα σωθεί από τον θεό. Το ίδιο μοτίβο παρατηρείται και στο Ευαγγέλιο: Μωϋσῆς γὰρ εἶπεν, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου[...] Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτάτῳ (Κατὰ Μάρκον 7.10, Κατὰ Ματθαῖον 15.4)¹⁰. Γίνεται σαφές ότι οι θεοί θα βοηθήσουν τον ενάρετο όταν βρεθεί σε κίνδυνο ενώ θα εγκαταλείψουν τον ασεβή. Ο σεβασμός προς τους γονείς εξισώνεται με τον σεβασμό προς τους θεούς. Σε αυτό το σημείο, λαμβάνοντας υπόψη ότι απευθυνόμαστε σε παιδιά στην εφηβεία, τα οποία ίσως αρχίζουν να έρχονται σε σύγκρουση με τους γονείς τους,

⁹ Franco Montanari. 2008. Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, σελ.619.

¹⁰ Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Γ' Γυμνασίου βιβλίο εκπαιδευτικού, οργανισμός εκδόσεων διδακτικών βιβλίων, Αθήνα.

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

μπορούμε να αναφερθούμε στις σχέσεις γονέων-παιδιών στις μέρες μας και τι ισχύει όσον αφορά στον σεβασμό ανάμεσά τους. Μπορούμε να φέρουμε παραδείγματα της καθημερινής ζωής, όχι τόσο ακραία όσο αυτό του μύθου και να τα αντιπαραθέσουμε ως προς την αρχαιότητα. Η αγάπη και ο σεβασμός προς τους γονείς αποτελούσε अपαράβατη ηθική υποχρέωση κάθε ανθρώπου και δε συγχωρούνταν η ασέβεια και η αδιαφορία. Ισχύει αυτό στις μέρες μας;

Στα παράλληλα κείμενα βρίσκουμε ένα απόσπασμα από τη *Βιβλιοθήκη* του Διόδωρου Σικελιώτη. Σύμφωνα με την εκδοχή του μύθου που παρουσιάζεται στο απόσπασμα, μετά την άλωση της Τροίας, οι Έλληνες επέτρεψαν στον Αινεία και σε άλλους Τρώες να φύγουν παίρνοντας μαζί τους ό,τι μπορούσε να κουβαλήσει ο καθένας. Ενώ άλλοι έπαιρναν χρυσάφι ή άλλα πολύτιμα αντικείμενα, ο Αινείας προτίμησε να πάρει στους ώμους του τον γέρο πατέρα του και να τον μεταφέρει έξω. Ο Αινείας θαυμάστηκε γι αυτή του την πράξη ακόμα και από τους εχθρούς του και του δόθηκε το δικαίωμα να πάρει ό,τι άλλο ήθελε. Απέδειξε την αρετή του προτιμώντας τους οικογενειακούς θεούς και δίνοντας τη μεγαλύτερη φροντίδα στον σεβασμό προς τους γονείς και στην ευσέβεια προς τους θεούς ακόμα και στους πιο μεγάλους κινδύνους.

Πολλά είναι τα κοινά στοιχεία ανάμεσα στα δύο κείμενα. Παρουσιάζονται δύο ενάρετοι άνδρες-πρότυπα, οι οποίοι ακόμα και κάτω από τις πιο δύσκολες συνθήκες δεν ξεχνούν τις προτεραιότητές τους. Ο πρώτος, ενώ κινδυνεύει η ζωή του, επιλέγει να σώσει τον πατέρα του και ο δεύτερος, επιλέγει να κουβαλήσει τον πατέρα του αποδεικνύοντας ότι τον θεωρεί πολυτιμότερο από οτιδήποτε άλλο. Και οι δύο ανταμείβονται γι αυτή την αξιόπαινη πράξη τους. Στον πρώτο μύθο ο νέος ανταμείβεται από τους θεούς με την σωτηρία του και στον δεύτερο, ο Αινείας ανταμείβεται από τους ίδιους τους εχθρούς του με όποια αντικείμενα επιλέξει.

Κοιτώντας συλλογικά τα κείμενα και των τριών τάξεων του γυμνασίου παρατηρούμε ότι οι γονείς έχουν ως κύριο μέλημά τους να διαπαιδαγωγήσουν τα παιδιά τους και όχι μόνο να τα γεμίσουν γνώσεις, αλλά και να τους κάνουν ενάρετους ανθρώπους. Εφόσον οι γονείς

Ευθυμιάδου Ευτέρπη
Κωστίκας-Τσελεπής Πέτρος
Τοιγάνης Κωνσταντίνος

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

δείξουν φροντίδα για την ανατροφή και τη μόρφωσή τους, το φυσικό επακόλουθο είναι να μεγαλώσουν παιδιά που τους σέβονται και τους τιμούν. Σε κάθε φάση της ιστορίας ο σεβασμός προς τους γονείς θεωρείται πολύ σημαντικός. Το γεγονός ότι υπάρχουν νόμοι που τον επιβάλλουν όμως, δείχνει ότι δεν είναι κάτι δεδομένο. Στις περιπτώσεις που οι γονείς δεν έχουν κερδίσει τον σεβασμό, η πόλη παρεμβαίνει με νόμους και τιμωρίες ώστε να τον διασφαλίσει, εφόσον θεωρείται άλλωστε ισάξιος με τον σεβασμό προς τα θεία.

2.5 Η εικόνα του άλλου/ξένου μέσα από τα κείμενα

Ειδικότερες παρατηρήσεις θα μπορούσαν να γίνουν για την εικόνα του άλλου, του ξένου που προβάλλεται από τα κείμενα της σχετικής θεματολογίας που ανθολογούνται. Στα κείμενα και των τριών τάξεων του γυμνασίου τα θετικά παραδείγματα ως προς τη διάσταση στοργή/αντιπαλότητα θα μπορούσαν να ταξινομηθούν ως εξής:

- Τροφός και παιδαγωγός, που είναι δούλοι άρα μάλλον ξένοι αιχμάλωτοι πολέμου, αναλαμβάνουν τη διαπαιδαγώγηση των μικρών παιδιών. Αυτό σημαίνει πως κατέχουν ιδιαίτερα σημαντική θέση στην οικογένεια και ιδιαίτερα στην ανατροφή των παιδιών.
- Επίσης, το θετικό πρότυπο του άντρα που σώζει τον γέρο πατέρα του για να μην τον προλάβει η λάβα του ηφαιστείου, παίρνοντάς τον στους ώμους του και το οποίο συναντάμε στο εγχειρίδιο της γ' γυμνασίου, αφορά τον Αινεία, έναν Τρώα.
- Ακόμη, στο κείμενο του Πλάτωνα σχετικά με τη νομοθεσία στη β' γυμνασίου, όπου προβλέπονται ποινές για βιαιοπραγία εναντίον των γονέων, ο μαθητής μπορεί να διαπιστώσει ότι υπήρχαν τέτοιου είδους φαινόμενα στην Αθηναϊκή κοινωνία. Μάλιστα, προβλέπονται διαφορετικές ποινές για τους αυτόπτες μάρτυρες ανάλογα με τον αν είναι δούλοι, μέτοικοι, ξένοι και Αθηναίοι πολίτες. Οι πιο βαριές ποινές αφορούν τους Αθηναίους πολίτες.

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

- Στο πρώτο κείμενο του εγχειριδίου της β' γυμνασίου προβάλλεται το πρότυπο του αυστηρού, αλλά ακριβοδίκαιου ξένου, Μάρδου στην καταγωγή, πατέρα που είναι έτοιμος να τιμωρήσει πολύ αυστηρά τον γιο του, επειδή συμπεριφέρεται άσχημα. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, από όλες αυτές τις περιπτώσεις ότι ο άλλος/αλλοεθνής/ξένος αντιμετωπίζεται μάλλον θετικά ή προβάλλεται θετικά μέσα από τα συγκεκριμένα κείμενα.

3. Συμπεράσματα

Στη συγκεκριμένη εργασία επιχειρήθηκε μια πρώτη εξέταση της εικόνας των οικογενειακών σχέσεων στον αρχαίο κόσμο, όπως αυτή προβάλλεται μέσα από τα μικροκείμενα των σχολικών εγχειριδίων και των τριών τάξεων του γυμνασίου. Το βασικό κριτήριο αποτίμησης των σχέσεων αυτών αφορά το δίπολο στοργή ≠ αντιπαλότητα. Εντοπίστηκαν συνολικά 10 μικροκείμενα που περιλαμβάνουν τα κείμενα κάθε ενότητας και τα παράλληλα κείμενα. Θίγονται ζητήματα όπως η ευθύνη διαπαιδαγώγησης των παιδιών, η προτίμηση στα αρσενικά παιδιά, το ζήτημα αντιμετώπισης ατίθασου παιδιού και ο οφειλόμενος σεβασμός προς τους γονείς. Κατατέθηκαν ιδέες για διδακτική αξιοποίηση των κειμένων και των πληροφοριών που περιέχονται στα εγχειρίδια, ενώ έγιναν αναφορές στη διαπολιτισμική διάσταση του ζητήματος και στη θετική παρουσίαση/αποτίμηση της εικόνας του άλλου/ξένου μέσα από τα κείμενα.

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

4. Βιβλιογραφία

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Γ2, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1972, σελ. 559-560.

ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Α' γυμνασίου*. Αθήνα 2005, ΟΕΔΒ.

ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Β' γυμνασίου*. Αθήνα 2005, ΟΕΔΒ.

ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Γ' γυμνασίου*. Αθήνα 2005, ΟΕΔΒ.

ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών*. Αθήνα. ΦΕΚ 303/τχ. Β'/10-03-2003.

ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Α' γυμνασίου Βιβλίο Εκπαιδευτικού*. Αθήνα 2005, ΟΕΔΒ.

ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Β' γυμνασίου Βιβλίο Εκπαιδευτικού*. Αθήνα 2005, ΟΕΔΒ.

ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Γ' γυμνασίου Βιβλίο Εκπαιδευτικού*. Αθήνα 2005, ΟΕΔΒ.

Ξωχέλλης, Παναγιώτης Δ. 2005. *Ο εκπαιδευτικός στον σύγχρονο κόσμο : Ο ρόλος και το επαγγελματικό του προφίλ σήμερα, η εκπαίδευση και η αποτίμηση του έργου του*. Επιμέλεια σειράς Παναγιώτης Ξωχέλλης, Ζωή Παπαναούμ. - 1η έκδ. - Αθήνα : Τυπωθήτω.

Montanari, Franco. 2008. *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, σελ.619

Τσιότρας, Β. Ι. 2006. «Ανιχνεύοντας το γραμματειακό είδος των μικροκειμένων στα εγχειρίδια Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Γυμνασίου» στο *Θεωρητικές και ερευνητικές*

Αρχαία Ελληνικά και μέση εκπαίδευση
Οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα (στοργή και αντιπαλότητα), όπως
παρουσιάζονται στα εγχειρίδια της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας του
Γυμνασίου

προσεγγίσεις στην εκπαιδευτική πραγματικότητα, Πρακτικά του 2^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου,
Δράμα: ΕΤΕΑΔ, 557-568.

Saunders, T. J. Plato's later political thought, στο R. Kraut (επιμ.), *The Cambridge Companion to Plato*, σελ. 480-481. Cambridge University Press, Cambridge 1993.